

УДК 336.58

Тендюк А. О., к.е.н., доцент,

Абрамова І. О., к.е.н., ст. викладач,

Луцький національний технічний університет

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ ЯК МЕТА РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ

У публікації систематизовано теоретичні підходи до трактування сутності екологічної безпеки регіону, наведено власний підхід до її тлумачення. Визначено, що забезпечення екологічної безпеки регіону є метою регіонального екологічного менеджменту. Запропоновано диференційований підхід до формування засобів регіонального екологічного менеджменту залежно від екологічного стану регіону.

Ключові слова: екологічна безпека регіону, екологічний менеджмент, регіональний екологічний менеджмент, екологічний стан регіону.

Tendyuk A., Abramova I.

ENSURING ECOLOGICAL SAFETY OF THE REGION AS A GOAL OF REGIONAL ECOLOGICAL MANAGEMENT: THEORETICAL AND METHODICAL ASPECTS

The publication systematized theoretical approaches to the interpretation of the essence of environmental safety of the region on the criterion of security objects. Proposed own approach to the interpretation of the essence of environmental safety of the region on the basis of an integrated approach. Objects of ecological safety of the region determine the population, biosphere and natural resources of the region. It is determined that the provision of ecological safety of the region is the goal of regional ecological management.

An approach to the creation of regional environmental management tools is proposed, depending on the ecological state of the region. The differentiated approach to regional environmental management is based on the ecological status of the region, which will determine key strategic objectives, the prevailing nature of the environmental regulation measures and the type of management influence. It is noted that the regions in the state of ecological danger require measures of a liquidation nature and tools of hard influence. Regions in the state of environmental safety should be guided by measures of a preventive nature and can use means of soft regulation.

Економічні науки: збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. – Серія “Регіональна економіка”. – Випуск 14 (55). – Редкол.: відп. ред. д.е.н., професор Л. Л. Ковальська. – Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2017. – 352 с.

Key words: ecological safety of the region, ecological management, regional ecological management, ecological state of the region.

Тендюк А. А., Абрамова И. А.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНА КАК ЦЕЛЬ РЕГИОНАЛЬНОГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА: ТЕОРЕТИКО- МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

В публикации систематизированы теоретические подходы трактования сущности экологической безопасности региона, приведен собственный подход её толкования. Определено, что обеспечение экологической безопасности является целью регионального экологического менеджмента. Предложен дифференцированный подход к формированию инструментов регионального экологического менеджмента в зависимости от экологического состояния региона.

Ключевые слова: экологическая безопасность региона, экологический менеджмент, региональный экологический менеджмент, экологическое состояние региона.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Міжнародне співтовариство поступово приходить до розуміння того, що на даному етапі необхідною є формування моделі виробництва та споживання, в якій охорона навколишнього середовища та збереження ресурсів визнаються провідниками структурних змін у національних економіках і тому є визначальними факторами регіонального, національного і міжнародного економічного розвитку. Забезпечення екологічної безпеки та реалізація принципів екологічно безпечного та збалансованого господарювання є об'єктивною вимогою часу в Україні. Ресурсоемність вітчизняної економіки утричі перевищує світовий рівень, середньорічні втрати ВВП України внаслідок погіршення стану довкілля становлять 10 – 15 %, а за оцінками Міжнародного інституту менеджменту навколишнього середовища (Швейцарія), рівень екологічного збитку в Україні є одним з найвищих у світі – 15 – 20 % ВВП. За оцінками експертів, протягом 1991 – 2016 років якісних трансформацій у структурі валової доданої вартості України не спостерігається, а сировинна модель

орієнтації економіки та експорту лише посилилася. Зазначені тенденції лише підсилюються багаторічною практикою реактивної екологічної політики, при майже повній відсутності заходів превентивного характеру. Зазначене актуалізує потреби формування ефективних механізмів та інструментів екологічного менеджменту на загальнодержавному та регіональному рівні.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Теоретико-методичні засади формування механізмів забезпечення екологічної безпеки екологічної політики та екологічного менеджменту представлені у роботах таких вітчизняних науковців як: Н. Н. Андреева [1], С. І. Дорогунцов [2], Т. П. Галушкіна [3], З. В. Герасимчук [4; 5], В. С. Кравців [6], С. А. Лісовський [7], Л. Ц. Масловська [8], С. К. Харічков [1], М. А. Хвесик [9], Є. В. Хлобистов [10]. Поряд із цим, проблема формування теоретико-методичних засад регіонального екологічного менеджменту, як цілісного явища, в економічній літературі на сьогоднішній день не знайшла належного відображення.

Цілі статті. Практичні кроки щодо забезпечення екологічно безпечного розвитку на загальнодержавному та регіональному рівні потребують глибокого теоретичного аналізу сутності екологічної безпеки та розробки механізмів та інструментів регіонального екологічного менеджменту.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Потрібно зазначити, що у наукових підходах до трактування сутності «екологічної безпеки» існують суттєві розбіжності. Детальну характеристику таких розбіжностей автором наведено у роботі [5].

Так, ряд науковців [1; 2; 7], трактують екологічну безпеку, виходячи із дефініції безпеки – «як стану захищеності...». Такий підхід є досить звуженим, оскільки втрачає важливі властивості та функції екологічної безпеки, обумовлені внутрішніми властивостями природного середовища: стійкість, стабільність, витривалість, толерантність, резистентність, рівноважність, емерджентність, здатність до саморегуляції. Втрачається за такого підходу і орієнтир на попередження виникнення

екодеструктивних впливів, що потребує не лише процесів спрямованих на захист, але і превентивних дій.

Ряд дослідників [1; 2; 7] зауважує, що екологічна безпека стосується життєво важливих інтересів держави, людини, суспільства. Таке звужене трактування не може стосуватись екологічної безпеки, оскільки критерії віднесення певних інтересів до життєво важливих є досить відносними, а наслідки поступових змін у компонентах природного середовища, кумулятивних ефектів накопичення шкідливих речовин часто є досить суттєвими та не достатньо вивченими навіть на теоретичному рівні. Мова йде про збереження видового різноманіття рослинного і тваринного світу, поступову зміну ландшафтів, рельєфу, клімату, супутні забруднення, кумулятивні ефекти впливу на організм людини [5].

Можна виділити ряд трактувань екологічної безпеки [1; 2; 4; 8; 9; 10], у яких розгляд досліджуваної дефініції не обмежується виключно екологічним змістом, а набуває соціально-економічного спрямування. Такий підхід набуває особливого значення з позиції формування інструментів та механізмів забезпечення екологічної безпеки.

Існує принципова розбіжність трактування вченими категорії екологічної безпеки за критерієм об’єктів екологічної безпеки. Детальний аналіз та систематизація наукових тлумачень за даним критерієм проведена автором у роботі [5]. Проведене дослідження дозволило виділити чотири основні підходи, під кутом зору яких вчені тлумачать категорію екологічної безпеки:

1. Антропоцентричний, в центр екологічних проблем ставить виключно людину, яка, по суті, є єдиним об’єктом, і єдиною метою забезпечення екологічної безпеки. Так, ряд вчених, розглядають екологічну безпеку з позицій відсутності зовнішніх загроз, тобто стану захищеності виключно для людини та суспільства. Такий підхід в екології прийнято називати антропоцентричним [11, с. 25].

2. Антропоцентричний та ресурсний, стверджує, що метою забезпечення екологічної безпеки є якісне середовище проживання людини та забезпечення потреби в природних ресурсах для реалізації можливостей нормального економічного

та соціального розвитку суспільства та держави. При розгляді екологічної безпеки виділяють такі об’єкти забезпечення екологічної безпеки, як людина та природні ресурси.

3. Поєднання антропоцентричного та біоцентричного підходів. Серед об’єктів забезпечення екологічної безпеки розглядається не лише людина, але і біосфера. Зазначимо, що біоцентричним, в екології прийнято називати підхід, що базується на збереженні біосфери, її властивостей до саморегуляції, якісної та кількісної своєрідності [11, с. 25].

4. Комплексний підхід до екологічної безпеки, який поєднує антропоцентричний, біоцентричний та ресурсний підходи та до об’єктів екологічної безпеки відносить людину, біосферу та природні ресурси.

Враховуючи переваги та недоліки існуючих тлумачень дефініції екологічна безпека, пропонуємо власний підхід до тлумачення екологічної безпеки регіону – як типу динамічної рівноваги системи «довкілля – населення – економіка» регіону, при якому існує попередження виникнення екодеструктивних чинників, захищеність від їх дії людини, навколишнього середовища та природних ресурсів, зберігаються їх властивості та відновна здатність у поточному та майбутніх періодах [5].

Саме такого поєднання підходів доцільно дотримуватись при тлумаченні екологічної безпеки. Адже, реципієнт, що сприймають вплив екодеструктивних чинників, повинні бути захищеними та зберегти відновну здатність для нормального функціонування та розвитку, на наш погляд, це є екосистеми, людина та природні ресурси у відповідних масштабах охоплення (індивідуальному, локальному, регіональному, національному, глобальному).

Саме забезпечення екологічної безпеки є основною метою екологічного менеджменту, який доцільно розуміти як цілеспрямовану, свідому діяльність, пов’язану з розробкою, впровадженням, реалізацією, контролем заходів спрямованих на оптимізацію взаємодії людини та навколишнього природного середовища [12].

Оскільки саме регіональний рівень є найбільш сприятливим для нівелювання протиріч між галузевим та територіальним підходами для досягнення цілей екологічної безпеки. Мова йде про те, що управління природокористуванням та охороною довкілля, як і економічним розвитком в цілому, здійснюється за галузевовідомчим принципом, тоді як інтереси територіального розвитку, що дозволяють реалізувати цілі таких зацікавлених сторін як населення, природні ресурси знаходяться поза межами таких інтересів. Природні ресурси є власністю територіальних громад, а відповідно регіональні органи влади повинні бути найбільш зацікавлені у їх ефективному використанні та збереженні. Крім того, спектр проблем а отже і шляхів їх вирішення найбільшою мірою виявляється саме на місцях. Відповідно, саме в рамках регіонального екологічного менеджменту можливим стає вирішення усього спектру проблем забезпечення екологічної безпеки регіону як щодо оптимізації використання природних ресурсів, так і щодо забезпечення екологічної безпеки населення та збереження довкілля.

Врахування усіх об’єктів екологічної безпеки на основі комплексного підходу дозволить досягти стабілізації та покращення екологічної обстановки в регіоні, що, в кінцевому результаті, забезпечить досягнення цілей регіонального екологічного менеджменту.

Концептуальне тлумачення екологічної безпеки, на основі охоплення усіх її об’єктів, поєднання антропоцентричного, біоцентричного, ресурсного підходів, повинно стати основою формування стратегії та механізмів забезпечення екологічної безпеки регіону, вибору методів та інструментів їх реалізації.

Екологічний стан регіону, який може знаходитись у межах від екологічно безпечного до екологічно небезпечного, та свідчить про рівень екодеструктивного впливу, що завдається системі «довкілля – населення – економіка» регіону (детально описано у роботі [5]), визначає ключові цілі що стоять перед регіональним екологічним менеджментом на даному етапі. Саме він дає можливість формування цільових орієнтирів регіонального екологічного менеджменту, що є пріоритетними при формуванні екологічної стратегії та політики, та повинні

бути орієнтиром та задавати рамкові умови при формуванні та реалізації економічної стратегії та політики регіону. Основні цільові орієнтири визначатимуть переважаючий характер заходів та інструментів регіонального екологічного менеджменту (таблиця 1).

Таблиця 1

Диференційований підхід до формування заходів та інструментів регіонального екологічного менеджменту

Екологічний стан регіону	Основна стратегічна ціль	Переважаючий характер заходів	Переважаючий тип управлінського впливу
Екологічна небезпека	Припинення деградації довкілля та виснаження ресурсного потенціалу	Ліквідаційний	Жорстке регулювання
Екологічна загроза	Локалізація загроз, відновлення порушеної екологічної рівноваги	Ліквідаційно-превентивний	Поєднання жорсткого та м'якого регулювання
Екологічний ризик	Зниження ризиковості, розсіювання потенційних екодеструктивних чинників	Превентивно-ліквідаційний	Поєднання жорсткого та м'якого регулювання
Екологічна безпека	Підтримка та зміцнення досягнутих позицій в галузі екологічної безпеки	Превентивний	М'яке регулювання

* Складено автором [5]

Найгірша ситуація спостерігається у регіонах з екологічно небезпечним станом. Характерною ознакою їх є висока інтенсивність впливу екодеструктивних факторів, дуже значні масштаби антропогенного навантаження на природно-ресурсний потенціал, екосистеми та населення, що обумовлює значне порушення екологічної рівноваги в регіоні, та ставить під сумнів можливості відновлення якісних параметрів. Стратегічними цілями для таких регіонів є припинення деградації довкілля,

виснаження природно-ресурсного потенціалу та зменшення впливу екодеструктивних факторів на людину. Відповідно, для таких регіонів необхідним є формування вектора протидії існуючим екологічним небезпекам, шляхом їх пригнічення, локалізації, нейтралізації, протистояння, та його спрямування на подолання впливу екодеструктивних чинників та уникнення повної руйнації екологічної рівноваги системи «довкілля – населення – економіка» регіону. Відповідно, переважаючий характер заходів, застосовуваних для реалізації такої стратегії, є ліквідаційний, що передбачає концентрацію засобів та зусиль на локалізації дестабілізуючих чинників та мінімізації наслідків їх екодеструктивного впливу. Зауважимо, що це не означає нехтування заходами превентивного характеру, однак їх питома вага буде значно нижчою, ніж для регіонів, в стані екологічно ризиковому. Для таких регіонів існує потреба кардинальних змін взаємовідносин системи «довкілля – населення – економіка» регіону, тотальної екологізації розвитку регіону, в тому числі з широким використанням засобів жорсткого регулювання.

Стратегічний набір інструментів екологічного менеджменту регіону в стані екологічної небезпеки повинен базуватись на засобах адміністративно-контрольного впливу: нормативів, стандартів, ліцензій; контроль в місцях забруднень; реалізації принципів: «забруднювач сплачує» (Polluter pays principle), найкращої з можливих технологій (Best Available Technology), уникнення необов'язкових форм забруднень. Необхідним є застосування заходів, спрямованих на зниження шкідливого впливу факторів довкілля на здоров'я населення, для чого, доцільним буде використання засобів соціально-психологічного впливу, зокрема підвищення рівня екологічної свідомості.

Спільною рисою регіонів в екологічно загрозливому стані, є існування значної кількості екодеструктивних чинників, які призвели по порушення екологічної рівноваги, потребують локалізації їх впливу, стабілізації екологічної ситуації в регіоні та поступового відновлення екологічної рівноваги. Виходячи із цього, стратегічні цілі таких регіонів, повинні передбачати локалізацію загроз екологічній безпеці регіону, зниження рівня

екодеструктивного впливу на екосистеми, природні ресурси та населення регіону, поступове відновлення порушеної екологічної рівноваги. Екологічний менеджмент таких регіонів повинен базуватись на створенні передумов для відновлення екологічної рівноваги, якісних екологічних параметрів довкілля, для забезпечення можливостей екологічно безпечного функціонування та розвитку регіону. Регіональний екологічний менеджмент таких регіонів орієнтований на локалізацію існуючих загроз екологічній безпеці та ліквідацію їх наслідків, для реципієнтів екодеструктивного впливу: екосистем, природних ресурсів та населення регіону, а також попередження та недопущення розвитку нових дестабілізуючих екологічну рівновагу чинників, що дозволить стабілізувати екологічну обстановку та відновити стійкість системи. Регіональний екологічний менеджмент базується на заходах ліквідаційно-превентивного характеру причому, із переважаючою часткою першого їх виду.

Характерною ознакою також є необхідність гнучкого поєднання засобів жорсткого та м'якого регулювання. Оскільки, з одного боку, існування значної кількості дестабілізуючих екологічну рівновагу чинників потребує жорсткої регламентації господарських процесів в регіоні, які дозволять не допустити погіршення якісних параметрів довкілля регіону, а з іншого, необхідність забезпечення стійкості та стабільності функціонування та розвитку системи «довкілля – населення – економіка» регіону, потребує генерування заходів, методів та інструментів, які відзначатимуться максимальною еколого-економічною ефективністю. Це детермінує потребу ефективного комбінування засобів жорсткого та м'якого регулювання, адміністративно-контрольного та економічно-стимулюючого характеру.

Можливості зміни екологічної ситуації у регіонах в екологічно ризиковому стані лежать у двох напрямках: покращення до екологічно безпечного, та погіршення до екологічно загрозливого або небезпечного, а відповідно, їх стратегічною ціллю є поступове зниження ризиковості та зведення до мінімуму потенційних екодеструктивних впливів, що сприятиме руху у першому, із зазначених напрямків. Для таких регіонів

доцільною є орієнтація на своєчасне виявлення та уникнення дестабілізуючих чинників, які потенційно можуть спричинити негативний вплив на забезпечення екологічної безпеки в регіоні, та поступове планомірне поліпшення стандартів в галузі екологічної безпеки. Стратегічними інструментами в цьому випадку є засоби економічного стимулювання, що спонукають суб'єктів господарської діяльності регіону до раціоналізації використання ресурсів та впровадження природоохоронних заходів, а також заходи соціально-психологічного характеру.

Відповідно, спільність стратегічних цілей обумовлює спільність переважаючого – превентивного характеру заходів стратегій забезпечення екологічної безпеки цих регіонів, високу частку інструментів м'якого регулювання, більш широке залучення суб'єктів господарювання регіону до обговорення та прийняття рішень у галузі екологічної безпеки.

Особливістю стратегій, які доцільно застосовувати у регіонах з екологічно безпечним станом є: по перше, основна стратегічна ціль, що полягає у підтримці досягнутої збалансованості між економічним розвитком регіону (в частині раціональності природокористування і рівня антропогенного навантаження на природу), станом довкілля та якістю середовища проживання населення, а також вчасне виявлення та локалізація потенційних дестабілізуючих чинників.

По-друге, превентивний характер заходів щодо забезпечення екологічної безпеки, раціоналізації природокористування та підвищення якості життя населення.

По-третє, цільовими з позиції охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки, будуть не лише промисловість, сільське господарство, транспорт, сфера послуг та управління, які мають переважаючу питому вагу для регіонів з гіршою екологічною ситуацією, але і такі галузі суспільного життя як освіта, культура, наука, охорона здоров'я. Для таких регіонів доцільним є застосування стратегії екологічного менеджменту, що полягає в збереженні досягнутих у ретроспективному періоді тенденцій щодо забезпечення екологічної безпеки та прагненні до першості у стандартах якості довкілля та рівня життя населення.

Для досягнення цього необхідною є постійна діагностика екологічної безпеки регіону, спрямована на виявлення потенційних екодеструктивних чинників та недопущення несприятливого (для екологічної безпеки) розвитку соціально-економічної ситуації, впровадження прогресивних стандартів у галузі екологічної безпеки, сприяння інтеграції екологічної, економічної та соціальної складових розвитку регіону, що дозволить гарантувати екологічно безпечне функціонування регіону в довгостроковій перспективі.

Основними інструментами регіонального екологічного менеджменту в даному випадку будуть засоби м'якого регулювання, переважно ринково-орієнтовані інструменти, зокрема економічно-стимулюючого характеру, а також широке застосування інструментів соціально-психологічного впливу, спрямованих на екологізацію свідомості та культури населення.

Висновки. Запропонований підхід до диференціації цілей та засобів регіонального екологічного менеджменту залежно від екологічного стану регіону, дозволить обрати оптимальну стратегію та сформувати набір засобів досягнення та підтримання екологічно безпечного розвитку регіону, на основі збалансування потреб регіону, цілей його розвитку та можливостей їх досягнення. Запропонований підхід дозволить сформувати оптимальний набір засобів та інструментів економічного, адміністративного та соціально-психологічного характеру для забезпечення екологічної безпеки регіону.

1. Андреева Н. Н. Эколого-ориентированные инвестиции в системе обеспечения ресурсно-экологической безопасности / Н. Н. Андреева, С. К. Харичков // НАН Украины, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. – Одесса, 2000. – 196 с.
2. Дорогунцов С. І. Державне регулювання техногенно-екологічної безпеки в регіонах України / С. І. Дорогунцов, А. М. Федорищева // Економіка України. – 2002. – № 4. – С. 70–76.
3. Галушкіна Т. П. Концептуальные основы и организационно-экономический механизм экологического менеджмента в Украине. Диссертация на соискание научной степени доктора экономических наук // НАН Украины, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. – Одесса, 2000. – 427 с.
4. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 528 с.

Економічні науки: збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. – Серія “Регіональна економіка”. – Випуск 14 (55). – Редкол.: відп. ред. д.е.н., професор Л. Л. Ковальська. – Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2017. – 352 с.

5. Герасимчук З. В. Екологічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення / З. В. Герасимчук, А. О. Олексюк. – Луцьк : Надтир’я, 2007. – 280 с.
6. Кравців В. С. Регіональна екологічна політика в Україні (теорія формування, методи реалізації). – НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2007. – 336 с.
7. Лісовський С. А. Економіко-географічні засади збалансованого розвитку України: Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. доктора географічних наук: 11.00.02 / Лісовський Сергій Антонович // Інститут географії НАН України. – К, 2004. – 36 с.
8. Масловська Л. Ц. Сталий розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук / Масловська Людмила Цезарівна // НАН України Рада по вивченню продуктивних сил. – Київ, 2004.
9. Хвесик М. А. Економіко-правове регулювання природокористування: монографія / М. А. Хвесик, Л.М. Горбач, Ю.П. Кулаковський. – К. : Кондор, 2004. – 524 с.
10. Хлобистов Є. В. Екологічна безпека трансформаційної економіки / Є. В. Хлобистов / РВПС України НАН України ; відп. ред. С. І. Дорогунцов – К. : Агентство «Чорнобильінтерформ», 2004. – 336 с.
11. Акімова Т. А. Экология. Человек – Экономика – Биота – Среда : учебник для вузов / Т. А. Акімова, В. В. Хаскин. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ЮНИТИ – ДАНА, 2001. – 566 с.
12. Тендюк А. О. Теоретичні проблеми екологічного менеджменту / А. О. Тендюк // Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент»: збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. – Випуск 8(30). – Луцьк, 2011. – С. 229–237.